spodarska razvalina.« Te besede so polne ogorčenja nad nasledki dogajanj, ki jih popisuje Krizman, čigar delo se končuje s krvavim 5. decembrom 1918 v Zagrebu, ko je v navideznem zmagoslavju monarhije na Hrvaškem pravzaprav zmagala republika: hrvaški narod, torej ogromna večina prebivalcev Hrvaške, je imel od tedaj nedvoumno za svojega prvega moža predsednika — Radića, ne pa kralja — Aleksandra (v Petrovem, predvsem pa svojem imenu), ki je s pomočjo svojih agentov, zlasti S. Pribićevića, uničil tudi formo tisočletnega hrvaškega kraljestva. Res ta realno ni dosti pomenila, a ustavna in legitimna je ta oblast do leta 1918 vendarle bila, vsaj v mnogo večji meri kot neustavna in neparlamentarna diktatura kralja Aleksandra z začetkom v letu 1929.

Naj ob koncu našega zapisa poudarimo še nekaj: 29. oktobra 1918 v Zagrebu niso proglasili Jugoslavije (niti Države SHS), kakor mnogokdaj in mnogokje beremo, temveč so z zadnjim sklepom sabora kraljevine Hrvaške, Dalmacije in Slavonije samo sklenili vključiti to troedino kraljevino v Državo SHS po tem, ko je Hrvaška prekinila vse državnopravne odnose s kraljevino Ogrsko in avstrijskim cesarstvom.

Za slovenskega bralca bodo gotovo posebej zanimivi tisti predeli Krizmanovega pisanja, kjer govori o prodoru ideje hrvaškega državnega prava med Slovence (in o reakcijah hrvaških strank na to), zlasti v SLS, ki tako vsaj na ravni transparenta ni bila dosti boljša od »jugoslavenarskih« liberalcev — je pa gotovo, da so klerikalci s svojim nacionalnim opotekanjem mislili manj resno kot po Ivanu Cankarju najgnusnejši ljudje na Slovenskem, »liberalni« »novoilirci«.

In še morala vsega: nasproti tezam z nivoja Vasilija Krestića zna biti celo tako nepristranska in surova reč, kot je resnica, hudo tendenčna in prefinjena stvar. Navsezadnje je imel prav celo nesrečni dr. Friedjung — le da ne o svojem času, temveč pozneje, in ne proti Supilu, temveč proti Pribićeviću.

Igor Grdina

Neda Engelsfeld, **Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca — Privremeno narodno predstavništvo.** Zagreb : Globus, 1989, 279 strani.

Delo Nede Engelsfeldove o parlamentu Kraljestva SHS (prvem in edinem, kajti z vidovdansko ustavo se ime države spremeni v Kraljevino SHS) posega tako na področje politične kot pravne zgodovine: prva je mračno ozadje dogajanjem v drugi, navidezno bleščeči. Toda v resnici je tudi ta le del tistega, kar je Miroslav Krleža tako nepozabno hudobno — pa hkrati tako točno — označil za balkansko krčmo, ki ima hude težave z lučjo.

V Kraljestvo SHS so se 1. decembra 1918 združile tako narodnostno kot civilizacijsko in kulturno silno raznolike dežele s kaj različnimi izročilom parlamentarnega življenja. Slovenske dežele, hrvaška troedina kraljevina in Dalmacija ter Banat, Bačka in Baranja poznajo od šestdesetih let 19. stoletja stabilno ustavno vladavino z razvitim parlamentarizmom (ne pa tudi demokracijo, čeprav se tudi tu položaj zlasti v Cislajtaniji skozi čas bistveno spremeni) tako na ravni države kot avtonomnih organov dežel. Bosna in Hercegovina je od aneksije leta 1908 na začetku podobni poti. Kraljevina Srbija ima od vseh pozneje jugoslovanskih dežel najdaljšo ustavno tradicijo, toda njen parlamentarni sistem ni stabilen in v mnogočem zavisi od muh vsakokratnega vladarja, ki običajno tragično konča, ali pa se za navidezno bleščavo demokracije skriva vloga izvenparlamentarnega dejavnika — vojske.

Tako je srbska kraljevina prišla v novo državno skupnost obremenjena s hipoteko mračnih političnih navad in razvad, ki ne z resničnim parlamentarizmom ne z dejansko demokracijo nimajo dosti opraviti, temu pa je bilo potrebno prišteti še kup afer in škandalov finančne narave (opankarska afera, Burejeva afera, odeška afera, afera »Mehmed Jakšić i kompanija«, afera 220-ih tisočev iz beograjske zadruge, oljna afera, platinska afera itd. itd. brez konca in kraja). Ker pa si je ta država s spretno igro — zlasti preko svojega agenta, trojanskega konja v Državi SHS, Svetozarja Pribićevića — uspela ustvariti privilegiran položaj in vzpostaviti kontinuiteto s predvojnimi razmerami (regent je 1. decembra 1918 **sprejel** Državo SHS v novonastalo državno skupnost), se je politično življenje v Kraljestvu in Kraljevini SHS odvijalo po že znanih srbskih kolesnicah, da Aleksandrove samovlade, ki je omogočila nastanek Kraljevine Jugoslavije, kot tozadevno zgledenega primera niti ne poudarjamo posebej. Takšnega parlamentarizma politiki Države SHS kratko in malo niso pričakovali in nanj niso bili pripravljeni — še posebej ne po svečani Aleksandrovi prvodecembrski obljubi, da bo vselej le demokratičen ustaven vladar svobodnih državljanov —, so se mu pa kaj hitro povsem prilagodili, z izjemo fatalnega Svetozarja Pribićevića, ki je šel ravno nasprotno pot, in delno Radića, ki je s smerjo svojih poslednjih dni (a le teh, čeprav besedno celo niso bili tako radikalni kot njegovi republikanski) resno ogrožal že utečeni red in nered političnih stvari v Kraljevini SHS. Ne moremo niti

mimo popolnega pomanjkanja parlamentarne tradicije v Makedoniji, na Kosovem, v Metohiji in Sandžaku ter zgolj nastavkih take tradicije v Kraljevini Črni gori, kajti le tako moremo docela razumeti tok zadev, ki jih obravnava knjiga Engelsfeldove. Ustaviti se moremo le pri njenih najvnemirljivejših straneh.

Zagotovo bodo naslednje zelo točne ugotovitve o jugoslovanskem zedinjenju — spričo časov, v kakršnih smo prisiljeni živeti — v nekaterih vsevednih krogih sprožale burne reakcije (naj jih navedemo z nekoliko obširnejšim citatom v improviziranem prevodu): »Ideja neizoblikovanega jugoslovanstva, jugoslovanstva kot takšnega, je vse bolj dosegala značaj dogme, v katero je treba verjeti. Vsakršen dvom ali racionalno pojasnjevanje vsebine tega pojma se je štelo za politično škodljivo in nevarno početje. Narodi, oblikovani kot kategorije na določeni stopnji razvoja, se vračajo na stopnjo plemen — troplemenski narod Srbov, Hrvatov in Slovencev. Iz južnoslovanske vizije so po balkanskih vojnah izpadli Bolgari. Jugoslovanstvo je bilo geslo, ki mu je vsaka stran dajala svojo vsebino. Združitev se je izvršila bolj v imenu »jugoslovanstva« kot v imenu racionalno organizirane skupnosti narodov istovetnih ali podobnih teženj, v kateri ima vsak od njih pravico do realizacije svoje samobitnosti. Kot najmočnejši razlog združitve je bilo poudarjeno jugoslovanstvo kot etnična sorodnost in »stoletna hotenja« narodov, ki so stoletja živeli nepovezano v različnih političnih razmerah in državah ter so imeli različno preteklost, vero in mentaliteto.

Jugoslovanstvo je kot intelektualna konstrukcija pravzaprav predstavljalo reducirano, zakasnelo idejo panslavizma iz časov nevarnosti germanizacije, kasneje tudi madžarizacije. Konstrukcija, ki se udejanja v času, ko so razlogi njenega nastanka prenehali obstajati.« (Str. 27.) Nadalje moramo reči, da je srbska (ne le srbijanska) politika sistematično uresničevala svoj projekt Velike Srbije, ki se je po sili razmer pač morala imenovati Kraljestvo SHS; vendar pa so znotraj nje obstajale pomembne razlike: medtem ko je »grencer« S. Pribićević machiavellistično udejanjal svoj temeljni načrt tistih dni — izničenje tisočletne hrvaške državnosti, predvsem pa hrvaškega saborskega parlamentarizma, ki bi ji dajal novodobno politično legitimiteto, je bil Stojan Protić širših pogledov in dovzeten tudi za avtonomistične projekte. Regent s podporo videnjem demokratske stranke, ki mu nedvomno bolj ustrezajo, praktično zruši prvo koncentracijsko vlado Kraljestva SHS, v času katere je Začasno narodno predstavništvo najživahneje in najproduktivneje delalo in delovalo. Nato vladajo demokrati (s socialisti in brez njih) skoraj povsem brez parlamenta, ki bi kot tretji institucionalni dejavnik oblasti v novonastali državni tvorbi (regent od 1. decembra 1918, eksekutiva od postavitve Protićeve vlade 20. decembra, legislativa pa šele od 1. marca 1919, ko se na svoji prvi seji zbere Začasno narodno predstavništvo) vsekakor moral biti prvi, če bi bilo ime stranke resno mišljeno. Parlament nima ustrezne vloge: njegova veljava se okrepi šele, ko vladno krmilo ponovno prevzame Stojan M. Protić ter v dneh koncentracijskih kabinetov Milenka Vesnića, vendar se tedaj čas Začasnega narodnega predstavništva že izteka, saj je končno treba narediti prostor ustavodajni skupščini.

Ker ne uspe manever, da bi razširili kar celotno ustavno pravo Kraljevine Srbije na vso novonastalo kraljevino (tudi regentu ta varianta ne bi povsem ustrezala, ker bi bil prestolonaslednik morda spet prvorojenec kralja Petra, princ Jurij, ki je kot naslednik srbskega prestola sicer abdiciral, medtem ko za novo državno tvorbo ta odpoved morda ne bi imela moči), se srbska zakonodaja uveljavlja na ozemlju nekdanje dvojne monarhije postopoma, po zloglasni poti »via facti«. Najprej z razširitvijo srbskih vojaških zakonov, ki omogočajo strahovito samovoljo vojaških oblasti nad državljani, kar izzove zlasti na Hrvaškem silovito nerazpoloženje, rodi odpor in celo odkrit upor. Srbska vojska, ki je po mnenju nekaterih ne le srbijanskih in srbskih gromovnikov v Začasnem narodnem predstavništvu tako odločilno in edina pripomogla k nastanku Jugoslavije (že zato morajo v nji imeti glavno vlogo Srbi), kar naenkrat ni za nobeno rabo v zunanjepolitičnih (mejnih) vprašanjih (jadransko, albansko, banatsko — vse kaj drugega pa je Maistova vojska ali vojska Narodnega vijeća v Medžimurju), zato pa je toliko bolj podjetna na znotraj, kar dokazujejo mnoge socialdemokratske interpelacije spričo številnih nasilij. Vlada in njeni pristaši v Začasnem narodnem predstavništvu na takšna vprašanja sploh ne odgovarjajo, temveč štejejo tovrstne interpelacije za nepatriotsko ravnanje zagrizenih sovražnikov Srbov, Srbijancev in še posebej armade. Skratka: srbski in srbijanski glasniki se počutijo enakopravne in nežaljene le tedaj, ko so privilegirani nad drugimi, ko nima nihče drugačnega mnenja od njihovega, sicer pa se vedno tolčejo po prsih, koliko je njihov narod, še posebej pa so oni sami prispevali k nastanku nove države, medtem ko so se drugi borili na drugi strani — zatorej imajo prav le oni, in to vedno. Zato je treba uničiti vse avtonomne pokrajinske oblastne organe, tako parlamentarne (najprej) kot eksekutivne (postopoma), srbsko Narodno skupščino pa skupaj z njenim načinom dela vsiliti kot edino parlamentarno telo, od katerega je nato odvisna vlada in vsa državna uprava. Da bi slučajno ne bilo prehudega odpora, so »prečane« ogoljufali za 1.400,000.000 kron že pri sami menjavi denarja, a še to nekaterim, npr. finančnemu

ministru Nihčiću (relacija 4 : 1), ni bilo dovolj; počenjali pa so še druge stvari, tako da je bilo resno delo ustavodajne skupščine v smislu prvodecembrskih obljub o demokraciji in svobodi že vnaprej onemogočeno: centralizem je bil apriori edina možnost, čeprav je bil v resnici apriorna nemožnost Jugoslavije, kar se je pokazalo nedvoumno šele v dobi kneza Pavla (z ustanovitvijo hrvaške banovine na predvečer druge svetovne vojne), ko mora celo dvor pristati na rešitev, ki je bila tako tuja odločujočim političnim dejavnikom aleksandrinske ere.

Ob odlikah dela Engelsfeldove, ki so vsakemu poglobljenemu branju takoj zaznavne, in se zatorej na tem mestu nima nobenega smisla ustavljati ob njih, je potrebno omeniti nekatere zelo moteče stvari, zlasti pri navajanju imen. Še posebej slovenska nimajo prave sreče. Pavel Pestotnik je nenadoma Pavel Postojni (str. 14, opomba 16), da o posrbljanju ali pohrvatenju Antona Kristana, Antona Korošca ali Franca Jankoviča (kajpak Antun K. in F. Janković) sploh ne izgubljamo besed. Ne glede na morebitno spačenost imen v virih bi bilo potrebno (vsaj iz človeške pietete ob tako temeljni in prvinski stvari, kot je ime, a tudi iz čisto pragmatičnih razlogov jasnosti besedila) navajati »neponašene« oblike (nekaj drugega je seveda transkribiranje v posamezne nacionalne fonetične oblike). Zameriti je tudi neustrezno označevanje vseh nedelavskih strank (edino te so bile enorazredne oziroma so takšne hotele biti) za meščanske, ker je to znanstveno nevzdržno, zgodovinsko pa netočno — preseči je treba ideološke označitve iz dni, ko so bila vsem znanostim nataknjena marksovska Hoffmannova očala, skozi katere se je videlo vse le v barvi krvi.

In če se sedaj ozremo še po pomenu dela Začasnega narodnega predstavništva za Slovence, moremo reči, da je njegova bilanca hudo problematična in sporna. Samo eno njegovo delo je preživelo »časov silo« — ljubljanska univerza. A še ta se je razvila v izrazito slovensko ustanovo mimo volje nekaterih »jugoslavenarskih« ne le političnih ljudi, ki so ji v začetku namenili »državotvorno« vlogo pri vzgoji pripadnikov fantomskega troedinega naroda SHS. Vse drugo je bilo izrazito negativno: za lep čas je ugasnilo avtonomno slovensko parlamentarno življenje, o nas pa se je brez nas odločalo izven nas, le nekoliko videza so slovenski politiki delali v »Belgradu«. Niti ne naredili.

Igor Grdina

Josip Rus Andrej, **Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji.** Ljubljana : Borec, 1989. 396 strani.

Ko je bil leta 1863 ustanovljen v Ljubljani pod češkim vplivom Južni Sokol, po letu 1867 preimenovan v Telovadno društvo Sokol oziroma Ljubljanski Sokol, ni nihče niti pomislil, da bo to prvo slovensko športno društvo s svojim delovanjem aktiviralo ogromno Slovencev in povzročilo nastanek novega sokolskega gibanja, katerega značaj je bil do leta 1918 obramba pred tujim pritiskom in borba slovenskega naroda za politične, kulturne in ekonomske pravice v Avstro-Ogrski. Gibanje se je ukvarjalo izključno s telesno vzgojo in je bilo proti temu, da bi postalo privesek te ali one politične stranke. Kot so dejali, je temeljilo »na široki narodni miselnosti sloneči na svobodomiselnosti«. V stari Jugoslaviji, v novi politični klimi, pa je gibanje vse bolj dobivalo nalogo, da se zoperstavi idejam, ki so prihajale iz Sovjetske zveze, zlasti po letu 1929, ko je Sokol postal popolna režimska organizacija. Zakon, ki je takrat izšel, je v smislu diktature jasno določal, da so vsa vodstva imenovana in ne voljena. S tem so bila pri upravljanju organizacije dokončno uničena vsa demokratična načela. Ta Novi Sokol kot orodje v rokah diktature je bistveno spremenil svojo osnovno politično usmerjenost, tako da je, kljub temu, da je velik del prejšnjega Sokola podpiral spremembe, od pravega Sokola ostalo le še ime. Vse drugo se je oddaljilo od sokolske ideologije. Veliko članstva ga je zapustilo, mnogi pa so v okviru organizacije začeli boj za njegovo neodvisnost in samostojnost. Želeli so, da Sokol postane zopet nepolitična telesno-narodna in moralno vzgojna organizacija brez strankarsko političnih ambicij. Ta boj, ki je zajel praktično le Slovenijo in se je vršil v Ljubljani, je bil vse bolj viden po letu 1935, ko se je načelništvo Zveze Sokola kraljevine Jugoslavije iz Ljubljane preselilo v Beograd, v njem pa so na površje vse bolj prihajali France Lubej, Zoran Polič in Josip Rus, ki so na svojo stran začeli pridobivati vse več slovenskega članstva, zlasti potem, ko se je videlo, da se vlada povezuje z Italijo in Nemčijo. Po napadu na Jugoslavijo se je ta del organizacije priključil Osvobodilni fronti in začel boj proti okupatorju.

Temeljito se je o tem razpisal *France Lubej-Drejče* v knjigi *Odločitve, Boj za demokracijo sokolstva na Slovenskem*, ki je izšla ob 40-letnici procesa na Taboru leta 1980. Gre v bistvu za nekakšno nadaljevanje spominov *Za sokolskim praporom*, kjer avtor opisuje dogodke od leta 1916, ko so ga vpoklicali v vojsko, do proslave ob dvajsetletnici Sokola v Ljutomeru 1923. Knjiga je izšla leta 1985, se pravi kasneje kot Odločitve. Malce drugače se je teme lotil *Zoran Polič* v knjigi *Vloga sokolske organi-*